

Eesti Vabariigi rahvusliku kasvatuse kongressid 1927 ja 1935: eeskujud, retseptsioon ja mõju ühiskonnas

Mann Loper*

Sissejuhatus

Eesti riiklik iseseisvumine oli kahtlemata kõrgpunkt eestlaste senises ajaloos. Iseseisev riik viis täiesti uuele tasemele eestlaste poliitilise ja kultuurilise vabaduse, teisalt nõudis aga ühiskonna arengu põhiideede ümbermõtestamist. Kui seni oli rahvuslike ideede keskmes olnud eestlaste ja eestluse püsijäämine Vene keisririigis ja baltisakslaste ülemkihtide mõjusfääris, siis nüüd tuli suhestuda oma riigiga. See tähendas ka rahvusluse ideede ja nende tähtsuse ümberhindamist.¹ Mõningase mõõna järel kerkisid rahvuslikud ideed peagi taas ühiskondlikku fookusesse. Eesti rahva ja kultuuri püsimise garandina nähti Eesti riiklikku iseseisvust, sest kardeti, et mõne suurriigi mõju alla sattudes oleks eestlaste saatuseks assimileerumine. Püüti leida vahendeid, kuidas paremini tagada Eesti kultuuri arendamine.

Üheks selliseks vahendiks on peetud rahvuslikku kasvatust. Nagu mujalgi toonases Euroopas, moodustasid rahvuslikkus ja selle edendamine ühe olulise tahu iseseisva Eesti haridussüsteemi ülesehitamisest ja arendamisest. Samuti hõlmas rahvuslik kasvatust läbi vabahariduse ja mitmete riiklike aktsioonide, nagu näiteks riiklike tähtpäevade tähistamine, riigilipu austamine ja hiljem ka nimede eestistamine, ühiskonda laiemalt. Küsimus ise, samuti mitmed probleemid, mis rahvuslikku kasvatust aastail 1920–1940 fookusesse tõstsid, on tänaseni aktuaalsed. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil korraldati Eestis rahvusliku kasvatuse erinevate teemade põhjalikumaks käsitlemiseks kaks kongressi, esimene 1927. ja teine 1935. aastal. Plaanis oli ka kolmanda kongressi korraldamine 1940. aastal, aga drastiliselt muutunud poliitilise olukorra tõttu jäi see ära.

Artikli eesmärgiks on analüüsida rahvusliku kasvatuse kongresside eeskujusid, ideid ja retseptsiooni ühiskonnas ning mõju koolielule. Tähelepanu all on eeskujud välisriikidest, eelkõige Euroopa maadest. Artiklis käsitletakse kongresside korraldust, esinejaid ja osalejaid, võttes luubi alla seal kõlanud teemad, nende ulatuse ja rõhuasetuste muutumise. Samuti vaadeldakse kongresside kandepinda: kui suur oli osalejate hulk, milline nende üldine taust ühiskondlikult ja poliitiliselt ning kuidas see mõjutas kongresside mainet avalikkuse silmis. Lisaks analüüsitakse rahvusliku kasvatuse kongresside retseptsiooni ajakirjanduse põhjal: kui palju ja millistest teemadest kirjutati ning milline oli kajastuste tonaalsus. Ajakirjandusliku materjali kõrval kasutatakse ka publitseeritud mälestusi. Viimaseks uurimisküsimuseks on rahvusliku kasvatuse kongresside mõju ühiskonnas ja koolielus: kas kongresside resolutsioo-

* Mann Loper (1985), doktorant, Tartu Hansa Kool, ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja, kirjanik, mann.loper@gmail.com

¹ T. Karjahärm. Haritlaskonna enesetunnetus ja ühiskondlikud ideed. – T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo, 2001, lk. 240.

nidest lähtuvalt võeti vastu uusi seadusi ning kas kongresside otsused on mõjutanud koolide õppekavasid.

Artikli teoreetilise konteksti keskmes on rahvuslus. Selle keeruka ja paljude erinevate autorite seas väga erilaadset lähenemist leidnud mõiste kohta on sissejuhatava ülevaate andnud Reigo Loka ja Triin Tarki oma doktoritöödes. Tark käsitleb põhilikult rahvusküsimust, eriti „kadakasaksluse“ mõistet sõdadevahelise perioodi ajakirjanduses.² Rahvusliku liikumise ideid ja mudeleid on käsitlenud Toomas Karjahärm.³ Rahvusluse mõistega on Eesti kontekstis üldiselt tähistatud vastuvõetavat või positiivset ideoloogilis-moraalset hoiakut, mis väärtustab oma rahvust ja õhutab truud olema sellega seotud väärtustele nagu keel ja kultuur. Lähtudes asjaolust, et Eesti omariiklusesse on selle olemasolu vältel suhtunud valdavalt kui rahvuslikku projekti, nähakse rahvusluses selle projekti õnnestumise toetajat.⁴ Seega on ka rahvusliku kasvatuses eesmärgiks panustada riigi kui rahvusliku projekti edenemisse. 20. sajandi algul oli rahvuslus poliitilise ideoloogiana kinnistunud siinsesse poliitilisse organisatsiooni.⁵

Kasvatust defineeritakse kui teadlikku, sihipärast suhet ning tegevust teise inimese arengu suunamiseks ja toetamiseks. Laiemas tähenduses on kasvatus ühiskondlik-kultuuriline praktika, mis tegeleb järglaste ettevalmistamisega eluks teatud ühiskonnas ja kultuuris.⁶ Seega saab mõiste „rahvuslik kasvatus“ defineerida järgmiselt: see on teadlik ja sihipärane tegevus, millega arendatakse teises inimeses positiivseid hoiakuid oma rahvuse, keele ja kultuuri väärtustamise. Sellisena puudutab rahvuslik kasvatus hariduspoliitikat, mida on defineeritud kui hariduse arengu suunamist ja mõjutamist riigiasutuste või ühiskonna huvirühmade poolt.⁷

Rahvuslikku kasvatust eestikeelses üldharidussüsteemis aastail 1920–1940, samuti rahvusliku kasvatuskongresse on seni väga vähe uuritud. Tähelepanu on pööratud uurimisküsimuste erinevatele tahkudele teisi seonduvaid teemasid käsitledes. Mainitud perioodi intelligentsi ja sealhulgas haridusel puudutavatest käsitlustest tuleb esile tuua Toomas Karjahärmi ja Väino Sirgi mahukat uurimust,⁸ mis on käesoleva artikli jaoks andnud vajalikku taustainfot. Haridussüsteemi ja -poliitika kohta on ilmunud mitmeid üldkäsitlusi,⁹ eraldi on käsitletud riigikaitseõpetust.¹⁰ Samuti on uuritud karskusliikumist, eugeenikasetsti ja mitmeid rahvatervisealaseid küsimusi,¹¹ aga ka rahvuslust ja vähemusrahvusi, sealhulgas lojaalsusküsimust Eesti kaitseväs.¹²

Õpetajate ettevalmistust, kooliraamatute komisjoni ning riikliku propagandatalituse tege-

² R. Loka. Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnopolitiilised konfliktid. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2015, lk. 25–36; T. Tark. Rahvusküsimuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2021, lk. 8–10.

³ T. Karjahärm. Haritlaskonna enesetunnetus ja ühiskondlikud ideed, lk. 240–283; T. Karjahärm. Eesti rahvusliku liikumise mudelid uusimas historiograafias. – *Acta Historica Tallinnensia* 2009, vol. 14, lk. 146–171.

⁴ E. Piirimäe. Patriotism, rahvuslus, liberalism. – E. Piirimäe. Rahvuslus ja patriotism: Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2009, lk. 21, 45.

⁵ T. Karjahärm. Haritlaskonna enesetunnetus ja ühiskondlikud ideed, lk. 218.

⁶ T. Kuurme. Kasvatus. – R. Mikser (toim.). Haridusleksikon. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013, lk. 120.

⁷ R. Mikser, M. Heidmets. Hariduspoliitika. – R. Mikser (toim.). Haridusleksikon. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013, lk. 89.

⁸ T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo, 2001.

⁹ Vt. nt. V. Sirk, V. Varik. Eesti hariduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2018; L. Uuet (koost.). T. Tannberg, H. Tamman (toim.). Haridusministeeriumi sajand: 1918–2018. Tartu: Rahvusarhiiv, 2018; L. Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. IV: Iseseisvusaeg 1918–1940. Tallinn: Avita, 2007.

¹⁰ A. Pajur. Sotsialistid haridusminister Kindralstaabiga väitlemas: 1930. a. riigikaitseõpetuse-määruse saamislugu. – *Akadeemia* 1995, nr. 2, lk. 276–294; A. Pajur. Riigikaitseõpetusest Eesti Vabariigi kõrgkoolides 1930. aastatel. – *Akadeemia* 1996, nr. 5, lk. 867–904.

¹¹ Nt. K. Kalling. Karskustöö sünnitab eugeenikaliikumise. – *Mäetagused* 2007, nr. 36, lk. 59–78; K. Kalling. Eestlase kvaliteet sõjaeelses vabariigis. – *Vikerkaar* 2020, nr. 9, lk. 84–94.

¹² Vt. I. Kopõtin. Rahvuse kool. Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940. Tartu: Rahvusarhiiv, 2020; K. Laurits. Saksa kultuuroromavalitsus Eesti vabariigis 1925–1940: monograafia ja allikad. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2008.

vust, aga ka muid haakuvaid teemasid on uuritud mitmetes väitekirjades ja magistritöodes.¹³ Samuti on riiklikke kampaaniaid, nagu nimede eestistamine, käsitletud artiklites ja uurimustes.¹⁴ Keskkooli ajalooõpikutest nimetatud perioodil on ülevaatliku artikli kirjutanud Väino Sirk.¹⁵

Ka Soomes ei ole rahvusliku kasvatus küsimust eraldi süvitsi uuritud. Hannu Syväoja on käsitlenud Soome algkooli laiema, sealhulgas ka rahvuslikku kasvatust algkoolis.¹⁶ Seija-Leena Nevala on uurinud Soome militaarse kallakuga noorteorganisatsioone.¹⁸ Erkki Vasara on kirjutanud Soome kaitseliidu spordi- ja haridusalasest tegevusest 1918–1939.¹⁹ Põgusalt on kodanikukasvatuse ja rahvuslikkuse teemat puudutatud kogumikus „Valistus ja koulupenkki“.²⁰

Tähtsaimaks allikagrupiks on kongresside publitseeritud ja publitseerimata materjalid, viimaseid säilitatakse Rahvusarhiivis Eesti Eugeneika ja Genealooogia Seltsi arhiivifondis (RA, ERA.4855). Teiseks oluliseks allikagrupiks on 1920. ja 1930. aastatel ilmunud ajakirjandus: peamiselt tähtsamad päeva- ja nädalalehed (nt. Postimees, Päevaleht, Vaba Maa, Kaja), aga ka maakonnalehed (nt. Sakala, Lõuna-Eesti, Saaremaa) ja pedagoogiline perioodika (Eesti Õpetajate Liidu välja antud ajakiri Kasvatus, haridusministeeriumi väljaanne Eesti Kool). Õppekavade ja neisse puutuva arutelu osas on tähtsaimaks haridusministeeriumi kooliosakonna allarhiivi sari õppeasutuste tegevuse korraldamise ja juhtimise kohta (RA, ERA.1108.3). Neljanda allikagrupi moodustavad õppekavad ja seadusandlus.

Rahvusliku kasvatus kongresside korraldus

Idee korraldada rahvusliku kasvatus kongress tekkis 1925. aasta sügisel, toimumisajaks seati 1926. aasta algus. Oma mälestustes nimetab koolinõunik Märt Raud kongressi idee algatajaks professor Peeter Põldu.²¹ Ken Kalling näeb nii 1927. kui 1935. aasta kongressi korralduse keske tegelasena arsti ja eugeenikut Juhan Vilmsi, kes aitas II kongressi kehakultuuri sihtkapitali kaudu ka rahastada.²²

I rahvusliku kasvatus kongressi ettevalmistusele kulus planeeritud kauem aega: see

¹³ Vt. Nt. K. Trasberg. Keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate ettevalmistus Eesti Vabariigis (1918–1940) õpetajakoolituse ajaloolise kujunemise kontekstis. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2011; G. Ramler. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, Raamatukogude Komisjoni ja Lavateoste Alamkomisjoni loomise põhjustest, tegevusest ja mõjust kirjastusturule 1918–1940. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2010; L. Vaan. Propagandatalitus Eesti Vabariigis 1934–1940. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2005; T. Lepik. Isamaalisuse kasvatus muusikaalases õppekirjanduses Eestis aastatel 1935–1977 ja 2003–2007. Magistritöö, Tallinna Ülikool, 2008; M. Niinema. Noorsoo organiseerimine Eesti Vabariigis 1936–1940. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2013; M. Igandi. Kooliuuendusliikumise ideede kajastamine ajakirjas Kasvatus 1919–1940. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2013; V. Normak. Eesti Õpetajate Liit (1917–1940) ja Eesti hariduselu kaasajastamine. Lõputöö, Tartu Ülikool, 2007.

¹⁴ Vt. Nt. F. Puss. Kakasonist Kaljulaks. Perekonnanimede eestistamise andmebaasi analüüs. – Keel ja Kirjandus 2021, nr. 8–9, lk. 797–818; A. Taska. Sini-must-valge värvikolmik ja Eesti Vabariik. Toronto: Eesti Üliõpilaste Seltsi Vanematekogu, 1971.

¹⁵ V. Sirk. Keskkooli ajalooõpik Eesti Vabariigis 1918–1940. – Tuna 2000, nr. 2, lk. 78–89.

¹⁶ H. Syväoja. Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja: perussivistystä koko kansalle 1866–1977. Jyväskylä: PS-Kustannus, 2004.

¹⁷ H. Syväoja. Isänmaallisuuskasvatus Suomen kansakoulussa. – Koulu ja menneisyys 2007, vol. 45, lk. 117–145.

¹⁸ S.-L. Nevala, I. Levä. Lottatytöt ja sotilaspojat. Helsinki, Jyväskylä: Minerva, 2007.

¹⁹ E. Vasara. Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1997.

²⁰ A. Heikkinen, P. Leino-Kaukiainen (toim.). Valistus ja koulupenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011.

²¹ M. Raud. Eesti kool aegade voolus I. Stockholm: EMP, 1965, lk. 129.

²² K. Kalling. „Kultuurrahvaste mentaliteet peab saama enam kollektivistlikumaks“ (Dr. Juhan Vilmsi sõnad ja teod). Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi 2015, XLIII, lk. 101.

peeti koolide jõuluvaheajal, 2. ja 3. jaanuaril 1927 Tartus. Korralduse võttis enda peale Eesti Eugeenika ja Genealoogia Selts (EEGS), rahastust aitas leida Karskusliit. Hääleõiguslikud kongressiliikmed kogunesid kutsete alusel, kuid kohale võisid tulla ka asjast huvitatud pealtvaatajad. Osavõtt osutus planeeritust-loodetust palju arvukamaks, nii et Jakobi tn. 4 asunud Karskusliidu maja saalist tuli kolida ülikooli auditooriumisse Aia (Vanemuise) tn. 46. Peeter Põllu hinnangul oli kongressil kuni 309 hääleõiguslikku liiget ja sadakond vabakuulajat,²³ teisel on kongressi juhatuse liikme Aadu Lüüsi lõppsõnale tuginedes toodud hääleõiguslike delegaatide arvuks 294, kellest koolijuhte oli 98 ja koolivalitsuste esindajaid 29. Kahjuks ei ole teada, kas sealsamas 75 „teistena“ või 28 „isikuna“ klassifitseeritud delegaatide hulka kuulusid ka õpetajad.²⁴ Kuigi koole ja koolivalitsusi oli Eestis märkimisväärselt rohkem, jädi kongressi osalusega rahule. Mitmel pool iseloomustati liikmeskonda kui „laiapõhjalist“²⁵ ja „mitmekülget“²⁶ ning osutati kogu maa hõlmatusel ja asjaolule, et enamik osavõtjaid oli viisil või teisel seotud hariduse ja koolieluga.²⁷ Eraldi toodi välja kaitseväe esindajate osalemine, mis oli mittemilitaarse kongressi puhul esmakordne.²⁸ Päevakorras oli üksteist ettekannet, millest kaks – Tartu Ülikooli eesti keele lektori Johannes Aaviku „Eesti omapärasest kultuurist“²⁹ ja Estonia teatri direktori asetäitja Hanno Kompuse „Kunst ja kirjandus rahvusliku kasvatajana“³⁰ – lugesid referentide puudumise tõttu ette teised.

II rahvusliku kasvatus kongressi ettevalmistus EEGS toimkonna tööna algas 1933. aastal, kuid toimumine viibis. Üheks põhjuseks oli II rahvaloenduse edasilükkumine majanduskriisi ja finantsraskuste tõttu – rahvaloendus toimus 1934. aasta 1. märtsil.³¹ II rahvusliku kasvatus kongressini jõuti alles pärast 1934. aasta riigipööret ja seda uutes poliitilistes tingimustes. Kongress peeti Tallinnas 2. ja 3. jaanuaril 1935 Kaubandus-tööstuskoja ruumides. Esimese päeva avasid riigivanem Konstantin Pätsi ja haridusminister Nikolai Kannu sõnavõttud. Tööd juhatas korraldava toimkonna esimees Hans Madissoon (Madisson), kohtuarst ja eugeenika lektor (hilisem eugeenikaproffessor) Tartu Ülikoolis.³²

II kongressi aruandes on ära toodud, et plaanitud kahekümnest ettekandest kanti isiklikult ette üksteist, üldse jäi ette kandmata neli algselt kavas olnud referaati. Ajakirjanik Jaan Taklaja, kes pidi koos toonase Tartu Ülikooli orgaanilise keemia professori ja õlikivide uurimise labori juhataja Paul Kogermanniga käsitlema demograafilist arengupotentsiaali tööstuses, teatas loobumisest mõni päev enne kongressi. Tartu Ülikooli eradotsent ja Tartu linnanõunik, sotsiaalosalakonna juht dr. Robert Sinka, kes pidi kõnelema tōutervishoiust ja hoolekandest, loobus esinemisest juba varem. Ära jäi ka Rooma õiguse professori Jüri Uluotsa ettekanne „Meie rahvuslik iseteadvus ja rahvuslik poliitika“. Uluots ütles esinemisest ära mõni nädal enne kongressi, tuues põhjuseks poliitilise olukorra, kus puudub mõttevabadus. Samuti jäi ära ülikooli rektori Johan Kõpu ettekanne „Kiriku ülesanded rahvusliku iseteadvuse kasvatusel ja tōutervishoiu töös“. Kõpp loobus esinemisest pool tundi enne kõne algust. Kolm teksti – haigestunud riigikohtunik Aleksander Hellati ettekanne väikese iibe mõjudest välispoliitikale, kongressilt puudunud riigikohtunik Timotheus Grünthali ettekanne eugeenikast ja

²³ P. Põld. Rahvusliku kasvatus kongressi tulemused. – Postimees, 5.01.1927, lk. 2.

²⁴ Rahvusliku kasvatus kongressi lõpp ja resolutsioonid. – Postimees, 5.01.1927, lk. 1.

²⁵ Meie rahvaelu põhiküsimused. – Postimees, 3.01.1927, lk. 1.

²⁶ M. Mällo. Rahvuslikkuse tähe all. – Kaja, 8.01.1927, lk. 2.

²⁷ Rahvusliku kasvatus kongress. – Vaba Maa, 4.01.1927, lk. 6; P. Põld. Rahvusliku kasvatus kongressi tulemused. – Postimees, 5.01.1927, lk. 2; Rahvusliku kasvatus kongress avati eila Tartus. – Kaja, 3.01.1927, lk. 4.

²⁸ M. Mällo. Rahvuslikkuse tähe all. – Kaja, 8.01.1927, lk. 2.

²⁹ Rahvusliku kasvatus kongress. – Päevaleht, 4.01.1927, lk. 5.

³⁰ Rahvusliku kasvatus kongressi lõpp. – Postimees, 4.01.1927, lk. 2.

³¹ Info Statistikaameti veebilehelt: <https://www.stat.ee/et/statistikaamet/rahvaloendus-2021/rahvaloendus-test-estis> (vaadatud 19.04.2022).

³² H. Madissoon (toim.). Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised. Tartu: Tulevik, 1935, lk. 7.

seadusandlusest ning Eesti Rahva Muuseumi rahvateaduse osakonna juhataja Gustav Ränga referaat vähemusrahvuste olukorrast ning julgeolekust – lugesid ettekandjate puudumisel ette teised. Kuna kongressile olid jätnud tulemata ka ülikooli rahvaluule eradotsent Oskar Loorits, kes pidi kõnelema vähemusrahvustest ja julgeolekust, ning üldajaloo dotsent Juhan Vasar, kel oli kavas käsitleda genealoogia ülesandeid, lugesid nende teesid (ettekannete täielikud tekstid olid nad jätnud esitamata) ette teised. Eelõeldu tekitas kongressil just teisel päeval omajagu korralduslikku segadust ja arutelu toimus kõigi teemade üle korraga, mitte teemaplokkides, nagu algselt oli kavandatud. Muutunud sisepoliitiline olukord jättis seega oma jälje kongressi tööle mitte ainult selles osas, mida õeldi, vaid ka selles, mida jäeti ütlemata.

Kokku viibis II rahvusliku kasvatus kongressil 124 hääleõiguslikku ja 142 sõnaõigusega liiget, kellest suurem osa oli linnadest, Tallinnast lausa 54%. Erinevatest koosolekutest osavõtnute hulk oli väiksem, jäädes 170–180 delegaadi piiridesse. Koolidega oli seotud 33% saadikutest, erinevate ministeeriumitega 18%, ülikooli ja üliõpilasorganisatsioonidega 9%. Täiesti puudusid maakoolide õpetajad, kuna maal oli õppetöö juba 2. jaanuaril alanud. Kokkuvõttes andis aruanne kongressile positiivse hinnangu ja pidas selle praktilist kasu I kongressiga võrreldes suuremaks.³³ Kuid arvestades välja saadetud kutsete hulka, milleks Madissoon nimetas üle 800,³⁴ oli osavõtt I kongressiga võrreldes siiski märksa tagasihoidlikum. Eraldi tasub tähelepanu pöörata koolidega seotud osalejate hulgale, mis oli I kongressiga võrreldes väiksem ka üldarvult. Kahjuks ei ole I kongressi kohta täpseid andmeid selle kohta, kui palju oli seal osalejaist õpetajaid ja maakoolidega seotud isikuid, kuid kajastuste põhjal oli esindatus olemas. Kuna maakoolides õppis toona õpilaste enamik – nt. algkoole oli 1935/36. õppeaastal maal kokku 1112, linnades 123³⁵ –, näitab selline kõrvalejätmine II kongressi tööst ürituse süvenenud elitaarsust, maarahvastikust ja seega rahva enamusest kaugenemist.

Põhjuseid osalejaskonna ning hõlmatus vähendamiseks oli ilmselt mitmeid. Võidi kahelda sellise kongressi otstarbekuses ja võimes autoritaarse režiimi poliitikat mõjutada, osaliselt näidati kõrvale jäädes ja eriti ettekandeid esitamata jättes protesti poliitilise olukorra vastu. Maakoolide esindajail ei olnud võimalik ka soovi korral osaleda. Lisaks võis osalust mõjutada EEGS juhtroll kongressi korraldamisel ja vastavate seisukohtade domineerimine, millega kõik kutsutud ei pruukinud nõustuda. Nimetatud asjaolu iseloomustab seegi, et osalema kutsuti kõik EEGS liikmed, teistele organisatsioonidele ja liitudele saadetud kutsed nägid ette ühe esindaja saatmist.³⁶ Maailmasõdade vahelises Euroopas kuulus eugeenika peamiselt meditsiini valdkonda, hariduse ja kasvatusga oli selle teoorial vähe tegemist. Paljudes riikides levitasid eugeenikaalaseid tõekspidamisi eugeenikaseltsid ning nende sõnumid jõudsid nii inimeste tõekspidamistesse kui ka seadustesse. Ken Kallingu hinnangul muutus eugeenika puhul algne teaduslik ambitsioon ideoloogiaks ja selle taga oli olulise tegurina rahvusluse tõus Euroopas, „mis kõigi muude tunnuste kõrval võttis „meie“ ja „nende“ defineerimisel kasutusele ka verepuhtuse“.³⁷

III rahvusliku kasvatus kongress pidi EEGS eestvedamisel toimuma 1940. aastal, eeltöö selleks käis, kuid üritus jäi keerulise poliitilise olukorra tõttu ära. III rahvusliku kasvatus kongressini jõuti alles pärast Eesti taasesisemumist, kongress toimus 12. ja 13. aprillil 1996 Tallinnas Sakala keskuses. Esinejaid oli palju ja teemade ulatus lai: osales 558 delegaati, 92 külalist, kavandatud oli 29 ettekannet ja sõnavõtte oli üle neljakümne.³⁸ Korraldustoimkonna

³³ II rahvusliku kasvatus kongressi teesid, aruanne, kirjavahetus III rahvusliku kasvatus kongressi organiseerimise küsimustes, 2.01.1927–13.09.1939. – RA, ERA.4855.1.3, l. 13–14.

³⁴ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 9.

³⁵ L. Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu, lk. 146.

³⁶ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 9.

³⁷ K. Kalling. Eestlase kvaliteet sõjaeelses vabariigis, lk. 85.

³⁸ S. Maanso (toim.). XXI sajandi rahvuslik Eesti: kolmas rahvusliku kasvatus kongress: 12.–13. aprill 1996: ettekannete ja sõnavõtte kogumik. Tallinn: Estonia Selts, Vanemuise Selts, 1997; Rahvuslikult kasvades

juhataja oli kodakondsus- ja migratsiooniameti peadirektor Andres Kollist. Kongressilt oodati ideid, mis mõtestaksid eestluse olemust 21. sajandil, teadvustaksid eestlaste elujõudu ohustavaid tegureid ja pakuksid arengu vajalikke programme.³⁹ Ettekanded puudutasid ajalugu, eesti rahva seisundit olevikus ja tuleviku arengusihte nii sisepoliitiliselt kui ka rahvusvaheliselt. Räägiti eestlusest soome-ugri, aga ka maailmakodanikuks olemise kontekstis, Eestist ja globaalpoliitikast ning Euroopa Liidust. Mõõda ei saanud ka demograafiaküsimusest, milles oli lisandunud uusi murekohti. Üksikud ettekanded puudutasid ka maaelu, sporti, kristlikku maailmapilti, rahvatervist ja perekonda. Haridusest, sealhulgas kõrgharidusest, kõneldi vaid kolmes ettekandes.⁴⁰

Rahvusliku kasvatused kongresside ideed ja eeskujud

Eesti rahvuslik ideaal

I rahvusliku kasvatused kongressi ettekanded olid paljuski arengusihte otsivad või nende piirjooni paika seadvad. Eestlasi vaadeldi kui arenevat ja arendamist vajavat rahvust, kelle enesetunnetus on samuti alles kujunemas ning kelle käekäigu huvides on püüdlumine ühiselt kokku lepitud rahvusliku ideaali poole (nt. Jaan Tõnisson. „Rahvusliku kasvatused tähtsus“; Juhan Vilms. „Eesti rahvuslik ideaal“; Johannes Aavik. „Eesti omapärasest kultuurist“).⁴¹ Kõnealune ideaal sõnastati Vilmsi ettekandest lähtudes kongressi resolutsioonina: „Eesti rahvuslik ideaal käesoleval ajal on tõuliselt terve ja tubli, sotsiaalselt kiiresti õigluse sihis arenev, üldinimsus-aateline, riikliselt iseseisev, omapärase kultuuriga rahvas.“ Rõhutati, et ideaaliga kooskõlas peab kodus, koolis ja ühiskonnas toimuma rahvuslik kasvatus,⁴² samas hoiatas Peeter Põld rahvustunde kunstliku õhutamise või rahvusliku egoismi eest.⁴³ Ideaali sõnastusest paistab eugeenikaselti mõju, ehkki kongressil esitati nende seisukohtadele ka vastuväiteid. Näiteks leidis Põld, et rahvuslikku tüüpi ei saa loomakasvatused eeskujul parendada.⁴⁴ Arutelude kontekstis ei olnud ka Tõnisson nõus, kui Juhan Vilms inimese ja looma vahele võrdusmärgi tõmmata tahtis.⁴⁵

Eugeenikaselti ja vastavate vaadete mõju oli II rahvusliku kasvatused kongressil kindlasti tugevam. Ken Kalling näeb eugeeniliste teemade tähtsuse kasvus kongressi päevakorras eriti Juhan Vilmsi initsiatiivi.⁴⁶ Eugeenikaalaseid küsimusi käsitlesid laiemalt ka ülikooli arstiteaduste professor, EEGS esimees Aadu Lüüs ettekandes „Tõutervishoiu ülesandeid Eestis“ ja Grünthal referaadis „Eugeenika ja seadusandlus“, ehkki teema kerkis esile mujalgi ja tõutervishoid või eugeenika esinesid märksõnadena ka mitmes teises ettekandes. Hans Madisson nentis sedagi, et eelneval kongressil ei oleks üldsuse seisukohti arvestades selliseid teemasid nagu steriliseerimine veel käsitleda saanud ja kiitis EEGS tööd. Rahvusliku ideaali küsimust 1935. aastal eraldi ei käsitletud, Lüüs luges elmise kongressi resolutsiooni osa uuesti ette ja nentis selle kui kõrge sihi paikapidavust.⁴⁷

uude sajandisse. – Eesti Päevaleht, 15.04.1996, lk. 2.

³⁹ Algab III rahvusliku kasvatused kongress. – Eesti Päevaleht, 12.04.1996, lk. 3.

⁴⁰ XXI sajandi rahvuslik Eesti: kolmas rahvusliku kasvatused kongress: 12.–13. aprill 1996: ettekannete ja sõnavõttude kogumik.

⁴¹ Rahvusliku kasvatused kongress: Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.: referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid. Tartu, 1926, lk. 3–6.

⁴² Rahvusliku kasvatused kongressi lõpp ja resolutsioonid. – Postimees, 05.01.1927, lk. 1.

⁴³ Rahvusliku kasvatused kongressi lõpp. – Postimees, 04.01.1927, lk. 2.

⁴⁴ Rahvusliku kasvatused kongress: Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.: referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid, lk. 12.

⁴⁵ Rahvusliku kasvatused kongressi lõpp. – Postimees, 04.01.1927, lk. 2.

⁴⁶ K. Kalling. „Kultuurrahvaste mentaliteet peab saama enam kollektivistikumaks“ (Dr. Juhan Vilmsi sõnad ja teod), lk. 101.

⁴⁷ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatused kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 8, 46–51, 72–75, 78.

Teiste riikide eeskujud

1927. aasta kongressil tõi Aadu Lüüs esile Prantsusmaal iibe kasvatamise huvides rakendatud toetused ja preemiad.⁴⁸ Ka 1935. aasta kongressil kasutas Lüüs Prantsusmaa toetusüsteemi eeskujuliku näitena, samuti seadis Prantsuse seadusandlust eeskujuks Grünthali referaat.⁴⁹ Hans Madisson puudutas läbirääkimiste käigus muu maailma näitel eugeenilisi praktikaid, sh. steriliseerimist.⁵⁰ 1935. aastal toodi eugeenika valdkonnas eeskujudena ennekõike välja Ameerika Ühendriigid, Šveits ja Rootsi – seda iseäranis steriliseerimispraktika võtmes. Nagu 1927. aastal, oli ka 1935. aastal märgatav teatav veelahe. Leidus neid, kes pidasid eugeenikat moodsaks tulevikuteaduseks, aga ka neid, kes suhtusid sellesse reservatsioonidega.

J. Vilmsi propageeritud väiketalude arendamises, üldises maakultuuri ülistamises ja linnakultuuri (tantsuõhtud, kohvikud, kinod ja muidugi mõista kõrtsid) halvustamises on näha tugevaid paralleele Soomes levinud sarnaste arusaamadega.⁵¹ Lisaks kerkis esile toona populaarne mõiste „hõimutunne“ soome-ugri ühtekuuluvuse osas,⁵² mis 1920. aastate alguses ka Soomes levis, kuid seal peagi soiku jäi.⁵³

Tihedad sidemed Eesti ja Soome vahel, sealhulgas haridusalal, avaldasid kindlasti märgatavat mõju. Soome rahvakool oli juba oma olemuselt rahvuslik, ehkki poliitiline kihutustöö oli koolides samuti keelatud. Hannu Syväoja hinnangul ületasid paljud õpetajad isamaalisuse ja poliitika ebamäärase piirjoone, kuid seda peeti toona normaalsuseks. Isamaalisus läbis Soome rahvakooli tööd nii õppes kui ka tunnivälises tegevuses ning sõdadevahelisel perioodil tõusis järjest patriotismi ja riigikaitsele elemendi osatähtsus kasvatustöös.⁵⁴

Soome tähtsus eeskujuna püsis ka 1935. aastal. Pätsi režiimi ajal sai uut hoogu Eesti-Soome haridusalane koostöö, mida iseloomustasid ühised õpetajate päevad ja hõimupäevad. Juhan Vilms tõi Soome (aga ka Inglismaa, Saksamaa, Poola ja Leedu) eeskujuks, rääkides kehalisest kasvatuses koolides.⁵⁵ Soome eeskujuna võib näha ka noorkotkaste ja kodutütarde liikumiste korralduse osas. Nagu Eestis, nii pandi ka Soomes erilist rõhku ajalooõpikutele, ajaloolistele noorsooromaanidele ning ajalooilule rahvusliku kasvatuses tööriistana.⁵⁶ Lisaks tõstis Madisson oma ettekandes Soome esile kui positiivse iibe ja kasvava rahvaarvuga riigi.⁵⁷

1935. aasta kongressil võis ühe uue eeskujuna näha Itaalia rahvastikupoliitikat. Mussolini kehtestatud lastetusmaks, mida kajastati ajakirjanduses 1927. aastal,⁵⁸ sai 1935. aastal üheks

⁴⁸ Meie rahvaelu põhiküsimused. – Postimees, 3.01.1927, lk. 1.

⁴⁹ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuses kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 50, 73–74.

⁵⁰ Rahvusliku kasvatuses kongressi lõpp. – Postimees, 4.01.1927, lk. 2.

⁵¹ J. Vasara. Valkoisen Suomen urheilevat soturit, lk. 712.

⁵² Soomes algatati ka soome-ugri rahvaste süsteemsem koostöö, mille üheks väljundiks olid soome-ugri kongressid. Neist esimene toimus 1921. aastal Helsingis, teine 1924 Tallinnas, põhirõhk oli haridusel. 1928. aastal toimus kolmas soome-ugri kongress Budapestis, 1931 oli kongress Helsingis ja 1936 taas Tallinnas – viimased kolm olid sisult kultuurikongressid. Kongressid olid suure osalejate hulgaga ja haarasid paljusid valdkondi, sealhulgas haridust. Osalesid eestlased, soomlased, ungarlased, vähesed liivlased ja mõned üksikud idapoolsed soome-ugri rahvaste esindajad. – <https://fennoungria.ee/ulevaadet-soome-ugri-rahvaste-koostoo-ja-maailma-kongressid/> (vaadatud 28.04.22).

Soome-ugri kultuuri- ja hariduskongresside korraldamine löi eelduse rahvusvaheliste organisatsioonide tekkeks. 1925. aastal asutati Konstantin Pätsi initsiatiivil Tallinnas Eesti-Soome-Ungari Liit, mis oli Eesti suurim hõimurahvastega koostööd arendav organisatsioon. Peale selle tegutsesid Eestis Eesti-Soome-Ungari Rohuteadlaste Ühing ja Eesti-Soome-Ungari Õpetajate Liit. Vt. J. Prozes. Hõimuliikumine kahe maailmasõja vahel. – <http://www.suri.ee/hs/prozes.html> (vaadatud 28.04.22).

⁵³ T. Karjahärm. Haritlaskonna enesetunnetus ja ühiskondlikud ideed, lk. 358.

⁵⁴ H. Syväoja. Isänmaallisuuskasvatus Suomen kansakoulussa, lk. 118, 132–134.

⁵⁵ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuses kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 97.

⁵⁶ H. Syväoja. Isänmaallisuuskasvatus Suomen kansakoulussa, lk. 123–132.

⁵⁷ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuses kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 11.

⁵⁸ Mussolini poissmeeste vastasena. – Vaba Maa, 5.01.1927, lk. 7; Poissmeeste maks Itaalias. – Oma Maa, 8.01.1927, lk. 1.

enam tähelepanu võitnud, aga samas ka vastuolusid ja kõmu tekitanud aruteluteemaks.

I rahvusliku kasvatus kongressil kasutas Lüüs Saksamaad näitena vananeva rahvastikuga riigist. II kongressil oli põhjuseid Saksamaast rääkida rohkem ning hoiakud olid vastuolulised. Ühelt poolt esines seisukohtades selget saksavaenulikkust: Madissoon nägi Saksamaa ekspansioonis reaalselt ohtu Eesti riiklusele ja seeläbi ka rahvusele, kohalikesse sakslastesse suhtuti kui endistesse anastajatesse ning neid kahtlustati ebalojaalsuses, mis paistis ka näiteks koolinõunik Juhan Langi ettekandest. Teisalt käsitles Lüüs natsionaalsotsialistlikku Saksamaad näitena, kus riik on asunud jõuliselt rahvastikupoliitikat teostama (nt. abielulaen, talumaad noortele peredele jne.), esitades muidu avalikkuses üldiselt hukka mõistetud režiimi poliitika aruteluks.⁵⁹ Abielulaenu korraldamine tuli toepoolest ka Eestis arutlusele.

Olulisi välismaiseid eeskujusid rahvusliku kasvatus osas puudutati mujalgi. Konstantin Päts tõi koolivalitsuste juhatajatele, koolinõunikele ja algkoolide juhtidele peetud kõnes (17.02.1935) esile juutide rahvuslikud tunded, mis ajendasid seni kasutuskölbmatute maade ülesharimist Palestiinas: „... kui ka meie rahval oleks oma maa vastu niisugune lugupidamine, et see maalapikene, kus ta seisab, on talle püha [– – –], siis jääb Eesti igavesti vabaks.“⁶⁰ Tallinna Tütarlaste Kommerts- ja Kaubanduskooli direktor Aleksander Veiderma tõi 1935. aastal Eesti Koolis ilmunud artiklis eeskujuks jaapanlased kui kõige „rahvuslikuma rahva“, kelle isamaa-armastus on ennatsalgav, ustavus keisrile suur ja ühtsustunne tugev. Veiderma kiitis keiserliku Jaapani rahvuslikku kasvatust, mis on ühtviisi au sees nii perekonnas kui ka koolis ning jätkub edaspidi näiteks ajateenistuses. Eraldi rõhutas Veiderma, et Jaapani algkoolide lugemikud sisaldavad palju jutte rahvuslikest kangelastest, kangelaslood on populaarsed ka teatrikunstis ning läbini rahvuslikus kinos.⁶¹

Mis puutub maaelu ülistamisse, väiketalude ning väiketööstuse idealiseerimisse ja linnakultuuri halvustamisse, siis oli see kõik 1935. aastal veelgi süvenenud. Ilmselt avaldasid mõju majanduskriisi aastad ja sügavalt juurdunud veendumus, et Eesti majanduse alustalaks peab olema taludepõhine põllumajandus. Just agrarelu seisukohalt toodi korduvalt eeskujuks Taanit kui sarnase pindala ja looduslike oludega, kuid märgatavalt rahvarohkemat ja tihedamalt asustatud riiki. Silma torkas ka Pätsi välja öeldud arvamus, et üles harimata maa on kui peibutis Eesti võimalikele välisvaenlastele – Nõukogude Venemaale ja Natsi-Saksamaale.⁶²

Majanduselu ja rahvastikupoliitika

I rahvusliku kasvatus kongressi resolutsioonis peeti vajalikuks kiireid ja laialdasi sotsiaalseid reforme, et tagada ühiskonna vaesemate kihtide hakkamasaamine, mis võimaldaks neil kultuurielus osaleda. Rahva majanduslikule olukorrale pööras oma ettekandes „Perekond ühiskondliku elemendina“ eriti palju rõhku sotsialistliku taustaga arst ja teadlane Aleksander Audova, seades sotsiaalsed olud nii demograafilise kui kultuurilise arengu eelduseks.⁶³ See seisukoht peegeldas hästi toonast ühiskondlikku debatti. 1926. aastal valitud III Riigikogus olid sotsialistid esindatud kõige arvukamalt, 24 saadikuga. Põllumeestel oli 23 kohta, asunikel 14, tööerakonnal 13 ning rahvaerakonnal kõigest 8 kohta. Valitsuse moodustas Jaan Teemant ja sotsialistid ning tööerakond jäid opositsiooni. Ühe olulise protsessina ühiskonnas oli käimas maareform. 1926. aasta algul oli selle raames vastu võetud nn. popsiseadus, mis võimaldas rendimaa väljaostmist,⁶⁴ kuid mida Põllumeeste Kogud muuta soovisid, et talumaid

⁵⁹ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 10, 46, 106–107.

⁶⁰ K. Päts. Kool kasvatagu Eestile julgeid ja patriootilisi kodanikke. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 86.

⁶¹ A. Veiderma. Rahvuslik kasvatus Jaapanis. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 116–118.

⁶² Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 3, 60–63.

⁶³ Rahvusliku kasvatus kongress: Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.: referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid, lk. 9–10.

⁶⁴ A. Pajur. Demokraatlik Eesti. – S. Vahtre, A. Pajur, T. Tannberg (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk. 70, 79.

ei oleks võimalik sundvõõrandada.⁶⁵ 1927. aasta kongressi iseloomustaski võrdlemise tuliseks kujunenud poliitiline vaidlus vasakpoolsete ja põllumeeste kogude ning rahvaerakonna esindajate vahel. Mõju võis avaldada ka asjaolu, et tulekul olid kohalike omavalitsuste valimised. Ajale iseloomulikuks võib pidada sedagi, et konkreetsete reformivõimaluste leidmisest kalduti kõrvale, taandudes sellistele küsimustele nagu „kas vasakpoolsed saavad olla rahvuslikult meelestatud“, samuti teatavale noorema ja vanema põlvkonna vastasseisule (näiteks Tõnisson Vilmsi ja Madissooni vastu).

1935. aasta kongressi iseloomustas püüe käsitleda valitud teemasid täpsemalt, et otsida konkreetseid lahendusi. Sealjuures oli ajastule omaselt aruteludest täielikult taandatud era-kondlik debatt. Ettekannetes lähtuti enamasti kindlast probleemipüstitusest („Kuidas toetada rahvastiku kasvu?“), käsitleti majandusharudes peituvaid võimalikke arengupotentsiaale ning vajalikke reforme, et neid potentsiaale ära kasutada. Rahvastikule otsiti kasvuruumi tööstusest (Paul Kogermann. „Rahva mahutuse võimalusi tööstuses“) ja väikepõllumajandusest (agronoom Kaarel Liidak [Karl Liidemann]. „Põllumajanduse suund ja sisekoloniasiooni probleemid Eesti rahvusliku kandepinna laiendamise ja kindlustamise seisukohalt“), soovitati maaelu ja väiketalude ning väiketööstuse eelisarendamist. Reformide vajalikkuse seisukohast käsitleti eugeenikat ja seadusandlust (Timotheus Grünthal).⁶⁶ Kuhugi ei olnud kadunud maaelu ülistamine ja väiksemate talude eelistamine suurematele. Omapärase suunana kõlasid II kongressil kriitilised arvamused liigkiire tehnoloogilise arengu vastu, üksikud hääled nõudsid lausa tehnoloogilise arengu pidurdamist, mis rõhutab veelgi maaelu romantiseerimist ja teatavat majanduslikku lühinägelikkust selles vallas.

1927. aasta kongressil käsitles demograafilisi küsimusi Aadu Lüüs oma avakõnes, tuues probleemina välja eestlaste iibe languse ja rahvastiku kasvuks vajalike toetuste puudumise Eestis. Lisaks nimetas Lüüs mõnd võimalikku meetet perede toetuseks (lasterikaste toetused, vallaliste maksustamine nende kulude katteks ja survemetodina).⁶⁷ Demograafilistel küsimustel peatusid ka Vilms ja Audova, vastavalt rõhuasetusega eugeenikal ja sotsiaalsete reformide vajadusel.⁶⁸ Kongressi resolutsioonina võeti vastu seisukoht, et demograafiline olukord Eestis on kujunemas rahvuslikuks ohuks ja olukorra muutmiseks on vajalik panustada sotsiaalsete olude parandamisse.⁶⁹ Üldjoontes langes 1927. aasta kongressi raskuskese siiski mujale, demograafilised küsimused ei muutunud domineerivaks, ehkki huvi selle teema vastu oli kahtlemata olemas.

Seevastu 1935. aasta kongressil pälvis teemadest kõige rohkem tähelepanu just rahvastikupoliitika, läbides nii referaate kui ka arutelusid ja leides kajastust resolutsioonides. Sellisena kõlasid kongressi ettekanded kaasa Pätsi 1935. aasta uusaastakõnes, aga ka kongressi avakõnes seatud sihtidega rahvaarvu kasvatamiseks.⁷⁰ Rahvastikupoliitika käsitus oli eelnevaga võrreldes märksa konkreetsem, nagu ka arutelude lähtekoht. II rahvaloenduse värskete andmetikule tuginedes oli selge juurdekasvu vähenemise ja rahvastiku vananemise tendents ning vene vähemusrahvuse kõrgem iive eestlastega võrreldes, millele keskendus Madisson kongressi avaettekandes „Sündimus, suremus ja rahva iive Eestis ja mõnes Euroopa riigis“. Demograafilisi küsimusi käsitleti kõige alusena, näiteks analüüsiti rahvaarvu kasvu vähenemisest tulenevaid majanduslikke kitsaskohti. Iibeprobleemide lahendusena pakuti välja erinevaid, enamasti maksupoliitilisi muudatusi, nagu lastetusmaks, täiendavad peretoetused, abielulaen jne. Samuti vaadeldi võimalike meetmetena vallaliste vallandamist riigiametitest

⁶⁵ A. Pajur. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia, II osa: riigimees (1917–1956). Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, lk. 281

⁶⁶ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuse kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 40, 75, 78, 81, 131–132.

⁶⁷ Meie rahvaelu põhiküsimused. – Postimees, 3.01.1927, lk. 1.

⁶⁸ Rahvusliku kasvatuse kongress. – Päevaleht, 5.01.1927, lk. 2.

⁶⁹ Rahvusliku kasvatuse kongressi lõpp ja resolutsioonid. – Postimees, 5.01.1927, lk. 1.

⁷⁰ Riigivanem K. Pätsi kõne aastavahetusel. – Päevaleht, 1.01.1935, lk. 1.

või neil ametipostidel lastega kandidaatide eelistamist ning lasterikastele peredele asundustalumaade võimaldamist (Hans Madisson, Eduard Poom [Bomm] ettekandes „Rahva väikese iibe majanduslikke tagajärgi“, Lüüs ettekandes „Tõutervishoiu ülesandeid Eestis“). Ka rahvastikupoliitika käsitluses joonistus välja eugeenika mõju: peeti vajalikuks patsientide sundsteriliseerimist mõningate diagnooside puhul, samuti abiellujate eelnevat arstlikku kontrolli.⁷¹ Kongressi iseloomustas ka arutelude käigus hoogu saanud süüdlaste otsimine, mis eelkõige mõjutas kongressi kajastust ja mainet.

Sellisenä oli II rahvusliku kasvatuskongressi käsitlus demograafilistest küsimustest laialdasem ja lähteandmete poolest täpsem, vastu võetud resolutsioonid ei piirdunud üldsõnaliste tõdemustega, vaid nõudsid selgeid poliitilisi samme. Ettepanekud maksupoliitika ja toetuste osas ei jäänud enam üksikute ettekannete episoodideks, vaid läbisid kogu kongressi ning jõudsid resolutsioonidesse.

1940. aastaks planeeritud kongress pidi jätkama 1935. aastal valitud suunda ja samuti tegelema peamiselt demograafiliste küsimustega, ehkki plaanis oli ka mõni kasvatusküsimusi käsitlev ettekanne.⁷²

Kasvatus kodus ja ühiskonnas

1927. aasta kongressil domineeris arusaam, et rahvuslik kasvatus peab saama tugeva põhja kodust, jätkuma koolis ja hiljem ühiskonnas laiemalt. Seda käitlesid peamiselt Ants [Hans] Roos ettekandes „Rahvusliku kasvatuses tähtsus“, Jaan Roos ettekandes „Rahvuslik vaim perekonnas ja seltskonnas“, Juhan Vilms, Aleksander Audova, Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi inspektor Salme Pruuden ettekandes „Rahvusliku kasvatuses abinõud perekonnas ja seltskonnas“ ja Peeter Põld, kelle ettekanne kandis sama pealkirja mis eelmine.⁷³ Resolutsioonis kinnitati „kodaniku lugemiku“ ilmumise vajalikkust, et sõnas ja pildis toetada kodust rahvuslikku kasvatust. Sellise teose väljaandmiseni siiski ei jõutud. Samuti sooviti ühiskonnas energilisemat kihutustööd rahvustunde elustamiseks ja suurendamiseks, sealhulgas nimede eestistamise kampaania populariseerimist. Laiemas plaanis peeti I kongressil vajalikuks kõmulise sisu vähendamist ajakirjanduses, rõhudes trükimeedia rollile ühiskonna meelsuse kujundaja ja harijana.⁷⁴ Üldiselt nähti siiski peamiste rahvusaadete kandjatena kodu ja perekonda.

1935. aasta kongressil oli kodudest ja perekonnast juttu palju, ometi mitte kuigivõrd kasvatuses kontekstis – domineerisid demograafilised küsimused. Laiemas ühiskondlikus plaanis toodi välja rahvusaadete vahendajana kunsti ja kirjandust, mis pidid igati toetama rahvuslikku kasvatust. Kirjandusloolane, Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi direktor Jaan Roos pidas ettekande „Kunst ja kirjandus rahvusliku iseteadvuse ja tõulist väärtust tõstva tegurina“, milles juhtis tähelepanu vajadusele parandada eriti oluliste kirjandusteoste⁷⁵ kättesaadavust raamatukogudes või võimalike müügitoetuste abil. Sellisenä kõlas teatav järg I kongressil kõlanud mõtteile, kuid väga suurt tähelepanu need ettepanekud ei pälvinud. Palju kõmulisemaks kujunes Juhan Vilmsi seisukoht kehakultuuri tähtsusest rahvusliku vaimuse edendajana, paljuski

⁷¹ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuskongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 10–34, 46–51, 130, 132.

⁷² Kutse blankett III Rahvuslikule kongressile; Kiri EELK Sotsiaaltöö toimkonna juhatajalt (28.08.39); E. Salurand. Kiri H. Madissonile (12.09.39). – II rahvusliku kasvatuskongressi teesid, aruanne, kirjavahetus III rahvusliku kasvatuskongressi organiseerimise küsimustes, 2.01.1927–13.09.1939. – RA, ERA.4855.1.3, l. 15, 32, 40.

⁷³ Rahvusliku kasvatuskongress: Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.: referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid, lk. 5, 9–12.

⁷⁴ Rahvusliku kasvatuskongressi lõpp ja resolutsioonid. – Postimees, 5.01.1927, lk. 1.

⁷⁵ Jaan Roos tõi oluliste rahvuslike kirjandusteostena välja näiteks Kreutzwaldi „Kalevipoja“, Koidula isamaalise luule, Bornhöhe „Tasuja“, Vilde „Mahtra sõja“ ja Gustav Suitsu luule. Uuematest teostest leidsid märkimist Tammsaare „Tõde ja õigus“, August Jakobsoni „Töö algus“ ja Mait Metsanurga „Ümera jõel“. (Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatuskongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 88–93.)

ehk ebaõnnestunud võrdluse pärast laulupidudega. Nimelt leidis Vilms, et spordivõistlused tekitavad palju suuremat rahvuslikku vaimustust kui laulupeod.⁷⁶

Ajakirjanik ja poliitik Hugo Kukke käsitles 1935. aasta kongressil ajakirjanduse rolli rahva ja rahvuslikkuse kasvatajana ettekandes „Ajakirjanduse ülesandeid rahvusliku iseteadvuse kasvatusel ja eugeenika töös“. Ajakirjanduse ülesannetena nähti rahva eneseväärikuse kasvatamist, Eesti kultuurisaavutuste esiletoomist ja maaelu tähtsustamist. Kehtivat tsensuuri kiitsid sõnavõttudes heaks näiteks Aleksander Veiderma ja Eesti Naise peatoimetaja Helmi Mäelo, lisaks nõuti kuulutuste tsensuuri.⁷⁷ Seega ei olnud terav suhtumine ajakirjandusse vahepealsete aastate jooksul palju muutunud.

Ühiskondliku kriitika mõttes erinesid I ja II kongress märgatavalt: 1927. aastal lähtus peamine debatt poliitilisest võitlusest (vasakpoolsed-rahvuserakond-põllumeeste kogud), 1935. aastal taandus arutelu paljuski lihtsalt „ühiskondlike hädade“ süüdlaste otsimisele. Kriitikanoolte alla langesid nii üliõpilaste kombed, nn. kohvikukultuur kui ka moodsad linnalikud eluviisid üldse.

Kasvatus koolis

1927. aasta kongressil tõi Jaan Roos ettekandes „Rahvuslik vaim perekonnas ja seltskonnas“ koolidest rääkides välja liigsed välismõjud ja võõrkeelte ületähtsustamise ning nõudis rohkem rahvuslikku eripära. Peeter Pöld rõhutas emakeele, ajaloo, aga ka rahvuslike sümbolite ja tähtpäevade olulisust, nende esiletoomist koolides. Resolutsiooniga mõisteti Tõnissoni nõudmisel hukka iseäranis vasakpoolne poliitiline kihutustöö koolides ja toonitati rahvusliku ja poliitilise kasvatusel tähtsust. Samuti soovitati seatud sihtidest tulenevalt koolide õppekavade täiendamist.⁷⁸

1935. aasta kongressil käsitleti koolikontekstis ennekõike vähemusrahvuste küsimusi (nt. Juhan Lang ettekandes „Muulaste koolid Eestis“, Gustav Ränga referaat ja Oskar Looritsa teesid), toonitades eesti keele, ajaloo ja maateaduse õppe tõhustamise vajadust, kuna nendel õppeainetel on riigikodaniku kasvatamisel eriline roll. Taas mõisteti hukka eesti ja segapäritolu laste õppimine mitte-eesti koolides, mida peeti kadakasaksluse ilminguks, samuti toodi välja, et laps tuleb rahvuselt eestlaseks lugeda, kui vähemalt üks vanem on eestlane. Kulturomavalitsuste tegevusele nõuti suuremat järelevalvet või selle korralduse revideerimist üleüldse. Madisson ei pidanud paljaks seda teemat kommenteerida sõnadega: „*Delenda Karthago!*“ (*sic!*) Samuti nõuti vähemusrahvuste koolide üle suuremat kontrolli, nende võrgu piiramist ning omavalitsustele võimalust osaleda õpetajate valimise protsessis.⁷⁹ Ükski nimetatud ettepanek siiski praktikasse ei rakendunud.

1935. aasta kongressi puhul paistiski silma teravnendud mure vähemusrahvuste lojaalsuse ja nende eestlastest erineva haridustaseme pärast. Koolinõunik Juhan Lang tõi ettekandes problemaatiliseks välja saksa ja juudi rahvusest õpilaste suure osakaalu keskkoolides ja gümnaasiumides, samuti nimetatud vähemuste arvu kohta ebaproportsionaalselt suure esindatuse ülikoolis.⁸⁰ Sõnavõttudes joonistus välja kartus, et gümnaasiumid ja eriti ülikool loovad Eestis

⁷⁶ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatusel kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 99–100.

⁷⁷ Samas, lk. 101–102, 117, 125.

⁷⁸ Rahvusliku kasvatusel kongress: Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.: referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid. lk. 3–4, 7–8, 10, 12.

⁷⁹ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatusel kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 81, 85, 117–118, 120, 125–126, 130–138.

⁸⁰ 1934. aasta detsembris pöördus üliõpilasesindus märgukirjaga haridus- ja sotsiaalministri poole, muu hulgas toodi murekohana välja saksa ja juudi rahvusest üliõpilaste suurt osakaalu ülikoolis, mis ületas kordades nende vähemusrahvuste osakaalu rahvastikus. Märgukirja kohaselt õppis näiteks õigusteaduskonnas 100 eestlaste kohta 5 sakslast ja 6 juuti, arstiteaduskonnas 16 sakslast ja 8 juuti, matemaatika-loodusteaduskonnas 18 sakslast ja 3 juuti, samas kui elanikkonnas oli 100 eestlaste kohta 2 sakslast, juute veelgi vähem. Ka märgukirjas osutati, et selliselt kasvatatakse ülikoolis Eesti riigile saksa ja juudi rahvusest „härarahvast“. (Üliõpilaskonna märgukiri. – Üliõpilasleht 1934, nr. 13, lk. 453–454.)

mitte-eestlastest valitsevat kihti.⁸¹ Idapiiri äärsetes vene koolides, eriti Petserimaal, oli tase kehv, saksa linnakoolides üldiselt parem kui eesti koolides. 1927. aastal oli kulturomavalitsuste korraldus alles kaks aastat kehtinud, kaheksa aastat hiljem nähti aga süsteemis vea- ja ohukohti. Gustav Ränga referaat puudutas lähemalt vähemusrahvuste lojaalsuse küsimust, murekohtadena tõi ta välja ingerlaste seas toimunud teadlikku kihutustööd eestlaste vastu, baltisakslaste seas levivat teatavat vaenulikkust, mis takistas paremat koostööd. Venelaste osas nähti vaenulikkust vaid üksikuil juhtudel, kuid nii idapiiri ääres elavate venelaste kui ka setude puhul kardeti, et nad on väga vastuvõtlikud Eesti-vastase kihutustöö suhtes – ilming, mida neis piirkondades kindlasti lubada ei tohi. Juutide osas olid arvamused neutraalsed ning riigi seisukohalt peeti täiesti ohutuks vähemusrahvuseks rannarootslasi.⁸² Tuleb siiski mainida, et mingisuguseid muutusi kulturomavalitsuse korralduses ei tehtud.

Nii lojaalsuse kui ka haridustaseme probleemistikuga oli tihedalt seotud küsimus eesti keele oskusest, mis ei olnud alati piisav. Keeleküsimuse üle kongressil pikalt ei arutatud, kuid vastu võetud resolutsioonid nõudsid keeleoskuse parandamist.⁸³ Keeleoskuse küsimus⁸⁴ puudutas ka õpetajaid. Märt Raua mälestustele tuginedes olid eesti keelega kõige suuremad probleemid Petserimaa õpetajail, seevastu saksa koolide õpetajad oskasid eesti keelt hästi ja seda õpetati korralikult.⁸⁵ Mis puutub koolide ja kadakasaksluse probleemi, siis on Triin Tark ja Olev Liivik oma käsitluses näidanud, et saksastumine oli marginaalne võrreldes selle ümber kerkinud käraga.⁸⁶

Siiski on koolielu käsitlemise puhul märgata mõningaid põhijooni, mis aastate lõikes oluliselt ei muutunud. Arusaam, et kool olgu senisest rohkem (töö)elu teenistuses, oli selle perioodi haridusmaastikul üha laiemalt levinud. Seda rõhutati 1927. aasta kongressil ning mõtet jätkas 1935. aasta resolutsioon, milles sooviti aiandusliku ja põllumajandusliku õppe sisseseadmist algkoolides.⁸⁷

Sellel, et 1935. aasta kongressil eestikeelsete koolide korraldust ja 1934. aastal läbi viidud jõulisi ning palju kriitikat pälvinud koolikorralduslikke muudatusi ei puudutatud, oli erinevaid põhjusi. Reform oli alles värske, kõik selle kitsaskohad ei olnud praktikas avaldunud. Samuti jäi hulk haridusega seotud inimesi kongressilt kõrvale. Kuid käsitlemata jätmist võis mõjutada seegi, et poliitiliselt ohutum oli pöörata tähelepanu vähemusrahvuste hariduse ja lojaalsuse küsimustele kui minna vastuollu Pätsi poliitikaga. Oli ju eelnevast aastast olemas pretsedent, kui Eesti Õpetajate Liidult võeti haridusreformi ja valitsuse vastu suunatud kriitika tõttu õigus korraldada õpetajate päevi.⁸⁸

Riigikaitse

Riigikaitse küsimustes esines nii 1927. kui 1935. aasta kongressil kõrgem sõjaväelane (hilisem kindralmajor) August Traksmäe (Traksmann). I kongressi resolutsioonina kinnitati, et õppeasutustes tuleb erilist rõhku panna noorsoo moraalsele ja kehalisele kasvatusel kodukaitse seisukohalt.⁸⁹ II kongressil sidus Traksmäe riigikaitse küsimuse demograafiaga. Resolutsioonides kinnitati, et väike iive on ohuks omariikluse ja seega ka rahvuse ning kultuuri püsimi-

⁸¹ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 108, 110, 120.

⁸² Samas, lk. 109–112.

⁸³ Samas, lk. 136, 137.

⁸⁴ Vene rahvusest ajateenijate vähese keeleoskusega seonduvaid probleeme on põhjalikult käsitlenud Igor Kopõtin: I. Kopõtin. Rahvuse kool. Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940.

⁸⁵ M. Raud. Eesti kool aegade voolus II. Stockholm: EMP, 1965, lk. 111–113.

⁸⁶ T. Tark, O. Liivik. „Kadakasaksluse“ mõiste sõdadevahelise Eesti avalikus arvamuses. – Tuna 2020, nr. 3, lk. 28–39.

⁸⁷ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 133.

⁸⁸ M. All. 1934. aasta haridusreform Eestis ning reformi revideerimine 1937. aastal. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2018, lk. 41.

⁸⁹ Rahvusliku kasvatus kongressi lõpp ja resolutsioonid. – Postimees, 05.01.1927, lk. 1.

sele, lisaks toodi murekohtadena esile Saksamaa ekspansiooni ja ohtu Nõukogude Venemaa poolt. Puudutamata ei jäänud vähemusrahvuste küsimus, kelle puhul peeti vajalikuks nende tõhusamat kaasatust riigikaitseks. Looritsa teesides leidis suisa ettepanek piirimaade ümberastumise kaalumiseks.⁹⁰

1935. aastaks oli riigikaitse küsimuse tähtsus niisiis veelgi kasvanud, välisriikidest lähtuvat ohtu käsitleti üha reaalsemana. Omapärase suunana kõlasid II kongressil väikese, aga hääleka taaraisu propageerijate rühma hääled kaitsevääst (nt. major Kustas Utuste), sidudes teema riigikaitsega.

Rahvusliku kasvatus kongresside kajastus ajakirjanduses

I kongressi kajastuses andsid tooni reportaazid, milles rõhutati suurt osavõttu,⁹¹ samuti elavat arutelu, mis kippus muutuma teravalt poliitiliseks.⁹² Mitmel pool toodi välja sõnavõttude käigus toimunud vaidlusi sotsialistidega,⁹³ samuti süüdistati Päevalehes sotsialiste kongressi miitinguks muutmise püüdes.⁹⁴ Sotsialistide Ühenduses puudutati kongressi kriitiliselt, heites kongressile ette „rahvuslikkuse“ mõiste väärilt kasutamist, kui rahvuslike huvide hulka ei kuulu sotsiaalsete olude parandamine. Samuti ei saanud sotsialistid nõustuda Päevalehe kriitikaga, rahvaerakondlasi süüdistati põhimõttelageduses, näilises rahvuslikkuses, ning muidugi suhtuti halvasti resolutsiooni, millega sooviti keelata sotsialistlik kihutustöö koolides.⁹⁵ Rahvaerakonna Postimehes ilmus kongressi ettekandjate, iseäranis Tõnissoni kõneosavust ülistav artikkel,⁹⁶ samas kui Põllumeeste Kogude ajaleht Kaja oli Tõnissoni ja üleüldise „suurte sõnade tegemise“ osas märksa kriitilisem, pannes kahtluse alla kongressist tõusva tegeliku kasu.⁹⁷

Esimese kongressi kajastus hääbus siiski suhteliselt ruttu, laias laastus jaanuari esimese poolega, sest ajaleheruumi vallutasid uued päevakajalised teemad: kohalike omavalitsuste valimised ja vaidlused riigieelarve üle Riigikogus. Iseloomulik on seegi, et ajakirjas Kasvatus kajastati kongressi vähe, ilmusid vaid üksikud ettekanded ja puudus igasugune arutelu. Kongressist tõukuvate teemade käsitlust ilmus veel kriitikana sotsialistide rahvusvaenulikkuse suunal⁹⁸ ja Märt Rauda kirjutatud jätkuartiklina abordiõiguse küsimuses.⁹⁹ Oma mälestuste- raamatus peatus Märt Raud kongressil lühidalt, pöörates tähelepanu ennekõike vasakpoolsete püüdele kongressi „üle võtta“ ja nähes selles kõiges „rahvusliku mõtte loidust“.¹⁰⁰

II rahvusliku kasvatus kongressi kajastati erinevates lehtedes küllaltki elavalt, teema püsis

⁹⁰ Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk. 54–58, 130–131, 136–137.

⁹¹ Nt. Meie rahvaelu põhiküsimused. – Postimees, 3.01.1927, lk. 1; Rahvusliku kasvatus kongress. – Vaba Maa, 4.01.1927, lk. 6; Rahvusliku kasvatus kongress. – Päevaleht, 4.01.1927, lk. 5; Rahvusliku kasvatus kongressi lõpp. – Postimees, 4.01.1927, lk. 2.

⁹² Mõttevahetused rahvusliku kasvatus kongressi esimesel päeval. – Postimees, 4.01.1927, lk. 3; Rahvusliku kasvatus kongress avati eila Tartus. – Kaja, 3.01.1927, lk. 4.

⁹³ Nt. Rahvusliku kasvatus kongress Tartus. – Kaja, 4.01.1927, lk. 4; Rahvusliku kasvatus kongress. – Vaba Maa, 4.01.1927, lk. 5.

⁹⁴ Kongressi Saadik. Sotsialistide äpardunud püüe muuta rahvusliku kasvatus kongressi miitinguks. – Päevaleht, 7.01.1927, lk. 3.

⁹⁵ Elamisvõimalus kuulub kihihuvide hulka! – Ühendus: Eesti sotsialistide häälekandja, 8.01.1927, lk. 1; Tehti ühist „rahvuslikku põhiheli“... – Ühendus: Eesti sotsialistide häälekandja, 8.01.1927, lk. 3.

⁹⁶ Üllatav kõneosavus. – Postimees, 7.01.1927, lk. 5.

⁹⁷ Rahvusliku kasvatus kongress Tartus. – Kaja, 4.01.1927, lk. 4; Rahvusliku kasvatus kongress Tartus. – Kaja, 5.01.1927, lk. 4; Mis on meie rahvuslik ideaal? – Kaja, 6.01.1927, lk. 4.

⁹⁸ R. W-s. Sotside sõnad ja teod „rahvuslikus kasvatuses“. – Kaja, 28.01.1927, lk. 2.

⁹⁹ M. Raud. Võitlus rahva juurdekasvu pärast. – Kaja, 29.01.1927, lk. 5; M. Raud. Võitlus rahva juurdekasvu pärast. – Kaja, 30.01.1927, lk. 6; M. Raud. Võitlus rahva juurdekasvu pärast. – Kaja, 1.02.1927, lk. 6; M. Raud. Võitlus rahva juurdekasvu pärast. – Kaja, 2.02.1927, lk. 6.

¹⁰⁰ M. Raud. Eesti kool aegade voolus I, lk. 129–130.

tähelepanu all läbi jaanuari, seda tõstatati hiljemgi. Demograafia osas domineerisid refereeringud kongressi ettekannetest ja aruteludest, lisaks ilmus aasta alguses ohtralt uudisnuppe erinevate Eesti koguduste või haldusüksuste möödunud aasta rahvastikunäitajate kohta.¹⁰¹ Põgusalut arutleti kongressi järgselt vähemusrahvuste kultuuroomavalitsuse ja koolide küsimust¹⁰² ning ääremaade probleemi,¹⁰³ sealhulgas ka kohalikes võorkeelsetes ajalehtedes,¹⁰⁴ kuid need teemad olid episoodiliselt päevakorral ka enne (ja pärast) kongressi. Võrreldes I kongressiga paistsid II rahvusliku kongressi kajastuses silma ka kõlavad, isegi kõmulised artiklid, näiteks „Vanadpoisid, värisege!“¹⁰⁵ või „Alkoholikultuur ülikoolist välja! Sport kunstist tähtsam“,¹⁰⁶ milles toodi esmajärjekorras välja mõned radikaalsemad seisukohavõtted.

Kongressi arutelude käigus toimunud kohtumõistmine ja süüdistamine sattus omakorda kriitika alla, samuti kaheldi kongressi saadikute moraalses õiguses vastavaid süüdistusi esitada.¹⁰⁷ Skeptiliselt osutati, et kongressi resolutsioonid ise ei muuda veel midagi¹⁰⁸ ja viidati kongressi vähesele osavõtjate arvule¹⁰⁹ või ära jäänud ettekannete hulga.¹¹⁰

I ja II rahvusliku kasvatus kongressi kajastuste erinevus tulenes osalt muutunud poliitilisest olukorrast ja ajakirjandusvabadusest. 1927. aasta kongressi iseloomustas elav erakondade ja maailmavaadete vaheline diskussioon, mis 1935. aastal puudus.

Rahvusliku kasvatus kongresside mõju ühiskonnas seadusandluse vaatenurgast

I kongressi järel olid käsitletud teemad ühiskondlikku fookusesse tõstetud ja need mängisid oma osa erakonnapoliitikas. I kongressi resolutsioonid olid valdavalt üldsõnalised. Konkreetseid samme pakuti välja vähe ja needki kippusid sisepoliitilistesse vastuoludesse takerduma. I kongressi kõige selgem tulemus oli II kongressi korraldamine ja III kongressi ettevalmistamine. Samuti haakus I kongress 1920. aastate lõpus kirjanduskriitikas levinud seisukohaga, et Kultuurkapitali toel paisunud proosakirjanduse väljaandmine oli kvaliteeti lahjendanud, eriti nähti probleemina ajaviitekirjanduse taset. Sel teemal võtsid sõna ka pedagoogid, nende hulgas Jaan Roos, kes oli vastavaid vaateid ka kongressil väljendanud.¹¹¹

II rahvusliku kasvatus kongressi puhul saab rääkida märgatavamatest mõjudest ja tulemustest. Konstantin Päts oli muu hulgas võtnud luubi alla demograafiaküsimuse ja patriootliku kasvatus, nähes iibe vähenemises ehk järjekordset „haige rahva“ sümptomit, mida oma režiimiga ravida. Päts käsitles sõnavõttes rahvaarvu küsimust sageli,¹¹² mit-

¹⁰¹ Nt. Pärnus surevus ülekaalus. – Pärnu Päevaleht, 4.01.1935, lk. 3; Audrus suur surevus. – Pärnu Päevaleht, 4.01.1935, lk. 3; Eesti rahvaarv suurenenud 12 aasta jooksul 21.241 inimese võrra. – Pealinna Teataja, 5.01.1935, lk. 5; Narva linn välja suremas. – Uus Sõna, 5.01.1935, lk. 5.

¹⁰² C. Brüller. Rahvuslikust kasvatusesest. – Postimees, 2.01.1935, lk. 2; Vähemusrahvuste kultuuroomavalitsus revideerimisele. – Uus Sõna, 4.01.1935, lk. 3.

¹⁰³ Rahvusliku kasvatus kongress ja Eesti vähemusrahvused. – Päevaleht, 4.01.1935, lk. 3; Kohvik kõrtsiga ühte ritta. – Vaba Maa, 4.01.1935, lk. 6.

¹⁰⁴ Abschluss des 2. Kongresses für völkische Erziehung. – Deutsche Zeitung, 05.01.1935, lk. 5; Men' šinstvennye voprosy na s' ezde natsional' nago vospitanija. – Vesti Dnja, 5.01.1935, lk. 2.

¹⁰⁵ Vanadpoisid, värisege! 2. rahvusliku kasvatus kongress. – Vaba Maa, 5.01.1935, lk. 2.

¹⁰⁶ Alkoholikultuur ülikoolist välja! – Uudisleht, 4.01.1935, lk. 5.

¹⁰⁷ K. Teder. Vanapoisid „riigivaenlastena.“ – Päevaleht, 4.01.1935, lk. 2; Kongressid ei suurenda rahvaarvu. – Oma Maa, 9.01.1935, lk. 3.

¹⁰⁸ L. Prolet. Kõnelusi laste arvu suurendamise üle. – Rahva Sõna, 5.01.1935, lk. 6.

¹⁰⁹ Eesti rahvaarv peab tõusma. – Postimees, 2.01.1935, lk. 1.

¹¹⁰ Maamees. Rahvusliku kasvatus kongressi järele. – Ühistegelised Uudised, 11.01.1935, lk. 2.

¹¹¹ E. Annus, L. Epner, A. Järv, S. Olesk, E. Süvalep, M. Velsker. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, 2001, lk. 210–211.

¹¹² Vt. nt. Riigivanem K. Pätsi kõne aastavahetusel. – Päevaleht, 1.01.1935, lk. 1; K. Päts. Maaharimine on kunst. Riigivanema kõne Põllutöökoja kongressil 29. novembril 1936. – T. Karjahärm, H. Runnel (koost.). Eesti riik II, Tartu: Ilmamaa 2001, lk. 475–477.

med sotsiaalpoliitilised küsimused tõsteti riiklikult fookusesse, lähtudes eelkõige rahvastiku kasvatamise küsimusest. Kongress andis omapoolse tõuke rahvastikuküsimustega tegeleva ministritevahelise komisjoni loomiseks.¹¹³ Komisjon kutsuti valitsuse otsusega ellu 6. veebruaril 1935, sellesse kuulusid haridus- ja sotsiaalminister, majandusminister, põllutööminister ja siseminister, töösse kaasati ka arste, EEGS liikmeid, lastekaitse sihtasutuse esindajaid jt.¹¹⁴ Komisjoni osalusel kuulutati välja rahvatervise kuusaastak (1936–1941), mille jooksul kaasajastati tervishoidu, aga loodi ka Tartu Ülikooli juurde eugeenika instituut.¹¹⁵ Ken Kalling on rahvatervise kuusaastakut nimetanud II rahvusliku kasvatus kongressi tulemuseks.¹¹⁶ Järgnevatel aastatel võeti vastu mitu valdkonda puudutavat uut seadust: emade- ja lastekaitse seadus (1936), hoolekandeseaduse muudatused ja steriliseerimisseadus (1937) ning lastekaitsefondi seadus (1938).

Emade- ja lastekaitse seaduse eelnõu tööprotsessis on näha II rahvusliku kasvatus kongressil käsitletud teemade mõju. Töömaterjalidele on lisatud kongressi referaatide teesid ja resolutsioonid, eraldi tähelepanu on saanud abielulaenude küsimus. Vastavas küsimuses on esitatud majandusministeeriumi rahandusosakonna direktorile Artur Kellerile 4. jaanuaril 1936 dateeritud ettekanne, milles tuuakse välja, et Eestis ei ole abielulaenude andmine piisavalt põhjendatud, sest meede ei tõstaks abielude arvu, ei lahendaks töötuse küsimust ega annaks iibe kasvu osas olulist panust. Ettekandele on lisatud Artur Kellersi seisukoht, mis nõustub eelnevaga ja lisab, et abielulaenudel võiks olla mõtet tööelu reguleerimisel, kompenseerides naispoole koduseks jäämist. Abielulaenu sisseviimise vähest õigustatust kinnitab ka majandusminister Karl Selteri allkiri sotsiaalministrile ettekande saatmise kohta saadetud kirja ärakirja all. Neile seisukohtadele vaidlevad vastu leheküljele hariliku pliiatsiga tehtud märkmed.¹¹⁷ Emade- ja lastekaitse seadus kinnitati valitsuse otsusega 27. novembril 1936. Iibe tõstmise eesmärgil võttis lastekaitse selts kavasse abivajavate lasterohkete perede toetamise.¹¹⁸

Hoolekandeseaduse muutmise 1937. aastal on seotud ka steriliseerimisseaduse vastuvõtmine ja kehtima hakkamine 1937. aasta 1. aprillist.¹¹⁹ Seos II rahvusliku kasvatus kongressiga on kaudne – nii ettekannetes kui ka sõnavõttudes-aruteludes tutvustati mujal maailmas kehtivaid seadusi ning tõstatati vastava seaduse loomise vajadust Eestis, kinnitades seda ka resolutsioonis. Kongressi ja selle laialdast kajastust kasutati eugeenikaalaste põhimõtete ning ettepanekute laiema publiku ette toomiseks.

1938. aasta 18. veebruari dekreediga asutati lastekaitsefond emade- ja lastekaitse seadusest tulenevate kulude katteks.¹²⁰ Siingi on seos kaudne – kongressil arutleti võimaluste üle laste ja lasterikaste perede majanduslikuks toetamiseks, pakkudes välja erinevaid meetmeid, nagu vallaliste maksustamine või lastetoetused, eesmärgiga soodustada rohkemate laste sündi.

¹¹³ Kongressi resolutsioonis esitati riigivanemale taolise institutsiooni loomise palve: Eesti rahva tulevik: II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised, lk 138.

¹¹⁴ Komisjoni moodustamine eugeenika kongressi sooviavalduse kohaselt. – Päevaleht, 6.02.1935, lk. 1; Riik ja seltskond rahvaarvu juurekasvu võimalusi selgitama. – Päevaleht, 7.02.1935, lk. 1; Rahva arvu tõstmise komisjon pidas koosolekut. – Kaja, 15.02.1935, lk. 3.

¹¹⁵ K. Kalling. Eestlase kvaliteet sõjaeelses vabariigis, lk. 89.

¹¹⁶ K. Kalling. „Kultuurrahvaste mentaliteet peab saama enam kollektivistlikumaks“ (Dr. Juhan Vilmsi sõnad ja teod), lk. 102.

¹¹⁷ Majandusministeeriumi Laenude büroo juhataja ettekanne Rahandusosakonna direktorile abielulaenude asjas, 4.01.1936; Ärakiri, adresseeritud sotsiaalministrile ettekande saatmise kohta. – Emade- ja lastekaitse seaduseelnõu üldeeskirjad; II Rahvusliku Kasvatuse Kongressil 2. ja 3. jaanuaril 1935. a. Tallinnas vastuvõetud resolutsioonid, andmeid vallaste ja nende emade vanuse kohta, 1935. – RA, ERA.1831.1.452, l. 158–163.

¹¹⁸ Emade- ja lastekaitse seaduse eelnõu, 25.11.1936–28.11.1936. – RA, ERA.31.3.2874, l. 12.

¹¹⁹ Steriliseerimise seadus, 25.11.1936–27.03.1937. – RA, ERA.31.3.2875.

¹²⁰ Lastekaitsefondi seaduse eelnõu, 18.02.1938–19.02.1938. – RA, ERA.31.3.2894. Seadus jõustus 1.04.1938.

Samuti pöörati tähelepanu väikelaste suurele suremusele ning vajadusele selles osas midagi ette võtta. Praktikas leidsidki rakendamist ja lastekaitsefondist rahastamist meetmed, mis olid suunatud väikelaste suremuse vähendamiseks: sünnitustoetus, lapsetoetused, aga ka lasterikaste perede toetused. Lisaks tehti muid väiksemaid muudatusi: paljulapselised pered vabastati osaliselt õppemaksust,¹²¹ tsiviilkohtupidamise seadust muudeti alimentide maksamise korras, seades elatusrahade maksmise rahaliste kohustuste hulgas eeliskohale.¹²² Needki muudatused kõlasid kokku II rahvusliku kasvatus kongressi resolutsiooniga, et „kogu riigi seadusandlust peab juhtima kindel vankumatu tahe [– – –] soodustada sündimuse tõusu terves perekonnas, milleks tuleb lasterohkusest tekkinud perekonna koormatust tasakaalustada proportsionaalselt laste arvule.“

Rahvusliku kasvatus kongresside mõju koolielus

1920. aastate lõpus ja 1930. aastate jooksul hakati üha enam rõhutama kasvatus kui sellise tähtsust ja kooli kandvat rolli ka rahvuslikus kasvatuses. Kasvatus olulisuse rõhutamine jätkus hiljemgi, näiteks kõneles haridusminister Jaakson 1936. aasta novembris koolijuhatajatele peetud kõnes, et kool peab „kasvatusle ümber orienteeruma“.¹²³ Rahvusliku kasvatus kongressid olid selle protsessi üks osa, mitte nähtus omaette, pigem tagajärg kui põhjus. Ka 1938. aastal kehtima hakanud uus põhiseadus rõhutas kasvatus erilist tähtsust: „Noorte kasvatamine vaimselt, kõlbeliselt ja kehaliselt tublideks ning väärrikaiks Eesti kodanikeks on vanemate kui ka riigi ja omavalitsuste tähtsamaid ülesandeid.“¹²⁴

1927. aasta kongressil sooviti koolide õppekavade muutmist, nii et need toetaksid paremini rahvusliku kasvatus sihte. Haridusministeeriumi kooliosakonna allikates ei kajastu rahvusliku kasvatus kongresside otsene mõju õppekavade arendamisele, küll on aga õppekavade arengus näha kasvatus ning rahvusaadete suurenev tähtsustamine.

1928. aastal Johannes Käisi juhtimisel koostatud uutes õppekavades seati algkooli tähtsaimaks ülesandeks kasvatus, samuti rõhutati, et õppetöö keskmes peab olema kodumaine aines.¹²⁵ Ka keskkooli uute õppekavade väljatöötamise protsessis puudutati rahvusliku kasvatus küsimust.¹²⁶ Ajaloo õppe eesmärgina keskkoolis lisati 1930. aasta õppekavva õpilase isamaa-armastuse ja rahvusvahelise vendluse ning solidaarsuse tunde „istutamine“. Ka kodanikuõpetuse eesmärgiks oli „riigikodanliku“ meelsuse kasvatamine ja riigi arengusse panustamise tahte kasvatamine.¹²⁷

Riigikaitseõppe keskkoolidesse sisseviimine oli pikema ettevalmistuse ja protsessi tulemus. Seda võimaldav uus kaitseväeteenistuse seadus võeti vastu mais 1926,¹²⁸ 10. novembril anti määrus sõjalise ettevalmistuse teostamise ja kontrolli kohta koolides.¹²⁹ Vastavate kavade väljatöötamine ja muud ettevalmistused siiski venisid ja ajutised juhendid ning õppekava

¹²¹ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 1935. a. 26. jaanuari ringkiri nr. 6350 maa- ja linnakoolivalitsustele, vähemusrahvuste kultuurvalitsustele ja riigikoolide juhatajatele õpilaste õppemaksust vabastamise asjas. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja 1935, nr. 2, lk. 11.

¹²² Tsiviilkohtupidamise seaduse täiendamise seadus, 11.12.1936–14.06.1937. – RA, ERA.31.3.734.

¹²³ A. Jaakson. Meie hariduse orienteerumise küsimusi. – Eesti Kool 1936, nr. 9, lk. 473.

¹²⁴ Eesti Vabariigi põhiseadus. – Riigi Teataja 1937, nr. 71, lk. 1311.

¹²⁵ Algkooli õppekavad. Tallinn: Haridusministeerium, 1928, lk. 1, 4.

¹²⁶ Eesti keele õppekava keskkoolidele. – Haridustegelaste ettepanekud keskkoolide õppekavade kohta; keskkoolide võõrkeelte ja üldainete õppekavasid koos seletuskirjadega, 5.05.1925–1926. – RA, ERA.1108.3.610, l. 68, 70.

¹²⁷ Keskkooli õppekavad: gümnaasiumi humanitaar-, reaali- ja majapidamisharu. Tallinn: Hariduse- ja sotsiaalministeerium, 1930, lk. 15, 154–155.

¹²⁸ Kaitseväeteenistuse seadus. – Riigi Teataja 1926, nr. 43, lk. 474.

¹²⁹ Määrus sõjalise kasvatus ja õppuse teostamise ja kontrolli kohta õppeasutustes, 6.11.1926–11.11.1926. – RA, ERA.31.3.3058.

jõudsid koolideni alles 1927. aasta sügisel.¹³⁰ I kongressil toimunud arutelud riigikaitseõppe üle olid niisiis osa juba mõnda aega kestnud laiemast diskussioonist.

Autoritaarse režiimi kehtestamisega Eestis kaasnes rahvuslikkuse jõulisem rõhutamine. Haridusministeeriumi ringkiri 1934. aasta 29. novembrist kriipsutas alla isamaalise kasvatuseloolisust ja kooli määravat rolli selles, toonitades vajadust näidata eesti rahva „positiivseid saavutusi“ ning „arendada usku ja lugupidamist meie kultuuri- ja riigitegelastesse“, seda nii eesti- kui ka muukeelsetes koolides.¹³¹ Samasuguseid eesmärke toonitas Päts näiteks ka kõnes koolivalitsuste juhatajatele, koolinõunikele ja algkoolide koolijuhtidele 1935. aasta veebruaris.¹³² Õppekavade uuendamise ja ühtlustamiseni jõuti haridusminister Aleksander Jaaksoni reformide käigus. 1938. aastal ilmunud õppekavades nimetati algkooli eesmärgina nüüd muu hulgas „teadliku rahvusliikme“ ja „Eesti Vabariigi väärtusliku kodaniku“ kasvatamist, rõhutati eesti keele, kirjanduse, Eesti ajaloo ja maateaduse rolli kodumaa-armastuse äratamises.¹³³

Keskkooli ja gümnaasiumi peamise eesmärgina nimetati haritud kodanike kasvatamist, kes tunnevad kohustust ja vastutust elada ja töötada Eesti ühiskonna kasuks, samas olles teiste rahvaste suhtes sallivad. Ajalooõpetuse eesmärkidenäena toodi välja rahvuslike ja inimkonna kultuuriväärtuste mõistmise süvendamine, õpilastesse rahvus- ja rahvusvahelise solidaarsuse tunde istutamine.¹³⁴ Uued õppekavad rõhutasid ka koostööd hõimurahvastega.¹³⁵

Seega pandi rahvuslikule kasvatusel sel perioodil varasemaga võrreldes oluliselt suuremat rõhku, märgatav on ka vastav poliitiline surve haridusringkonnale. 1935. aastal hakkas haridus- ja sotsiaalministeerium välja andma ajakirja Eesti Kool ning selle esimese numbri saatesõnas nimetas haridusminister Kann väljaande ühe olulise eesmärgina just rahvuslikku kasvatust.¹³⁶ Teematilisi artikleid ilmuski sageli näiteks 1935. aasta alguses või 1938. aastal haridusreformide järel, kus muu hulgas annavad tooni riigijuhtide sõnavõttud.¹³⁷ Rahvusliku kasvatusel rõhutamiseks oli mõjureid ilmselt mitu: autoritaarse režiimi eripärad, üha pingeid koguv rahvusvaheline olukord ja rahvusluse ja marurahvusluse laienev mõju maailmas. Mõningad 1935. aasta rahvusliku kasvatusel kongressi seisukohtadest jõudsid õppekavadesse, kuid toimunud muutust ei saa pidada vaid kongressi teeneks, pigem on tegu üldise tendentsiga. Tähelepanu väärib seegi, et kooli kontekstis rahvuslikku kasvatust käsitledes toodi järjepidevalt välja teistesse rahvastesse lugupidava suhtumise arendamist.

Kokkuvõte

1927. ja 1935. aasta rahvusliku kasvatusel kongresse ühendas korraldajana Eesti Eugeenika ja Genealoogia Selts. Eugeenikaalased vaated leidsid 1927. aasta kongressil kõlapinda ning domineerisid 1935. aasta kongressil. Ometi on kahe kongressi puhul mõndagi erinevat, sest need toimusid erinäolistes poliitilistes oludes, mis mõjutas nii kongresside korraldust, toi-

¹³⁰ Sõjaline kasvatus koolis võib alata. – Postimees, 8.09.1927, lk. 7.

¹³¹ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 1934. a. 29. novembri ringkiri nr. 32133 maa- ning linnakooli valitsustele, vähemusrahvaste kultuurvalitsustele ja koolide juhatajatele ning õppenõukogudele isamaalise kasvatusel asjas. – Hariduse ja Sotsiaalministeeriumi Teataja 1934, nr. 17, lk. 215.

¹³² K. Päts. Kool kasvatuaga Eestile julgeid ja patriootilisi kodanikke. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 83–86.

¹³³ Algkooli õppekavad. Tallinn: Haridusministeerium, 1937, lk. 3–4.

¹³⁴ Keskkooli ja gümnaasiumi 1938. a. õppekavade seletuskirjad. Tallinn: Haridusministeerium, 1938, lk. 1, 46.

¹³⁵ Algkooli, keskkooli, gümnaasiumi õppekavad. Tallinn: Haridusministeerium, 1938, lk. VI.

¹³⁶ N. Kann. Saateks. – Eesti Kool 1935, nr. 1, lk. 1.

¹³⁷ Nt. N. Kann. Kooli tänapäeva ülesandeid. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 87–96; H. Bötker. Milleks kohustab Eesti riiklik iseseisvus meie noorsugu? Arutlev dialoog. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 121–123; A. Veiderma. Rahvuslik kasvatus Jaapanis. – Eesti Kool 1935, nr. 3, lk. 113–119; G. Reial. Ühiskondlikust kasvatusel koolis. – Eesti Kool 1935, nr. 1, lk. 9–15; J. Käis. Koduloo olemus ja koht algõpetuses. – Eesti Kool 1935, nr. 2, lk. 56–58; K. Päts. Meie rahvas, meie riik on kindlal alusel. – Eesti Kool 1938, nr. 1, lk. 1–5; A. Jaakson. Kasvatusel suund meie uues Põhiseaduses. – Eesti Kool 1938, nr. 1, lk. 6–9.

mumist, kajastust kui ka retseptiooni. 1927. aasta kongress oli teedrajav, seda iseloomustas rahvusliku kasvatusede ideede ja ideaalide sõnastamine, 1935. aastal taotleti praktiliste meetmete leidmist erinevate valdkondade arengu suunamiseks. 1927. aasta kongressi ja selle kajastust ajakirjanduses saatsid erakondade poliitilised võitlused, mis aga II kongressi ajal enam võimalikud ei olnud. Autoritaarse režiimi mõju oli seegi, et 1935. aasta kongressi puhul leidis esinema ja osa võtma kutsutuid, kes selles olukorras protesti märgiks etteastest või üldse osavõttust loobusid.

Kuigi kongresside nimed osutasid kasvatusesele, on nii ettekannetest, sõnavõttudest kui ka kajastusest näha, et kasvatust ei mõistetud tingimata ühtemoodi. 1927. aastal püüti rahvuslikku kasvatust kuidagi üheselt arusaadavalt lahti mõtestada ning leida selleks ka juhiseid, kuid tulemus jäi pigem üldsõnaliseks ning erilisi praktilisi rakendusi ei järgnenud. 1935. aastal kiputi kasvatusese asemel rohkem tegelema kasvu ehk demograafiliste küsimustega. Aastate lõikes muutus seegi, et kui 1927. aastal nähti kasvatusese, sealhulgas ka rahvusliku kasvatusese peamise alustala ja teostajana perekonda, siis 1935. aastaks oli laienenud arusaam koolist kui kasvatusasutusest ja sellega koos ka koolist kui rahvusliku kasvatusese teostajast. Osalt on selles protsessis märgata arengut pedagoogikas, kus kooli ja õpetaja kasvatajarolli hakatigi üha enam teadvustama ja tähtsustama, teisalt lisandub autoritaarsele ajastule iseloomulik väline surve.

Muutus ka rahvuslikkuse mõistmine. Pärast 1924. aastat suhtuti koolitöö rahvuslikkusesse enamasti kui iseenesestmõistetavasse asja, millele andis kontrasti vasakpoolsete mõju koolides. 1930. aastatel, eriti pärast 1934. aastat, peeti aga vajalikuks rahvuslikkust jõulisemalt arendada. Riigi huvid ja „õige kodaniku“ kasvatamine said märksõnadeks seadusandluses, alustades põhiseadusest. Rohkem hakati rahvuslikku kasvatust esile tooma ka koolide õppekavades. Rahvuslikkuse rõhutamine avaldus ka paatoes ja suurejoonelises sõnavahus vastavate aadete ümber. Kindlasti levis II kongressi tuules seegi, mille eest avalikkust varemalt hoiatati: nn. võltspaatos, „patent-rahvuslus“ ja sallimatus teiste rahvuste vastu. Kuigi tegu on üldiste tendentsidega ühiskonnas, aga ka maailmas laiemalt, võib oletada, et II kongressi toimumine süvendas neid.

Peamisteks välismaisteks eeskujudeks olid lähinaabritest Soome, Lääne-Euroopa maadest Prantsusmaa. Maakultuuri ülistamises ja linnakultuuri halvustamises on tugevad paralleelid Soomes levinud arusaamadega. Lisaks toodi Soomet välja positiivse näitena riigist, kus rahvaarv kasvab ja maapiirkonnad arenevad. Prantsusmaad nähti eeskujuna peamiselt sotsiaalpoliitika valdkonnas, eriti rahvastiku kasvu soodustamisele suunatud toetuste ja preemiate osas. II rahvusliku kasvatusese kongressil käsitleti eeskujudena ka fašistliku Itaalia ja natsionaalsotsialistliku Saksamaa rahvastikupoliitika mõningaid meetmeid. Siiski jäi nii lastetusmaks kui ka abielulaen teemadeks aruteludes ning midagi seesugust ellu ei viidud.

Korralduselt paistis 1927. aasta kongress silma osalejate suure arvu poolest, esindatud olid erinevad huvigrupid. Kahjuks ei ole täpselt teada õpetajate, sealhulgas maakooliõpetajate osaluse hulk, kuid erinevatel hinnangutel oli esindatus olemas. Haridusega seotud isikute osakaal oli kongressi hääleõiguslike liikmete hulgas suur. Ettekandeid oli kavas üksteist, neist kahe tekstid lugesid referentide puudumise tõttu ette teised.

1935. aastal olid korralduslikud ambitsioonid suuremad, kuid osalejate arv jäi oodatust väiksemaks ning mitmed ettekanded jäid üldse ära. Väiksemal osalejate arvul oli mitmeid põhjuseid, kõrvale jäid ka maakoolide õpetajad. Viimane asjaolu süvendas arutelude ühekülsust ja tekitas tunnetuse, et konverents jäi rahvast kaugeks, linlikuks ja elitaarseks. See põhjustas ka omajagu dissonantsi, sest kongressil räägiti just palju maaelu eelistest, ülistati lihtsat põllutööd ja (väike)taluelu. Teise olulise puudusena heideti ajakirjanduses II kongressile ette teemade ühekülsust ja liiga pealiskaudset käsitlemist, kuna kongressi tööformaad põhjalikumalt süvenemist ei võimaldanudki: ette võeti palju, teemad olid väga mahukad, aga

aega nendesse süvenemiseks ei jätkunud. Kolmandaks probleemiks, eriti just II kongressi puhul, oli kongressil esinejate ja sõnavõtjate maine – ehkki taotleti autoriteetsust ja paljude spetsialistide kaasatust, surus näiteks EEGS domineerimine teistsugused vaated kõrvale. II kongressi arutelude käigus lahti läinud süüdlaste otsimine iibe kahanemisele ja halbade elukommete levikule tekitas avalikkuses arusaadava reaktsiooni, pannes küsima, kas sõnakatel süüdistajatel on sellisteks avaldusteks üldse moraalselt õigust.

Kuigi kongresside nimes oli tähtsal kohal kasvatus, on iseloomulik, et hariduslikud küsimused jäid tagaplaanile. See mõjutas ka kongresside mainet. Ajakirjanduses kaheldi, kas kongresside töö kõlavate loosungite hüüdmisest üldse kaugemale jõuabki. Kongressi kajastus ajakirjanduses 1927. aastal pööras esmajoones tähelepanu erakondlikule võitlusele, mõistagi sõltus ajalehtedes esitatud vaatenurk konkreetse väljaande poliitilisest taustast. 1935. aasta kongressi puhul erakondlik debatt puudus, samuti ei saanud ajakirjandus selliselt poliitilisi vaateid edastada. Osalt ehk just sel põhjusel rõhustid paljud väljaanded kõmulisusele, kongressil kõlanud radikaalsemaid seisukohti ja mahlasemaid väljendusi võimendati arvestatavalt.

I kongressi puhul olid otsesed ja praktilised mõjud kaheldavad. Kongressi kaudseid mõjusid koolielule võib näha kasvatus- ja rahvusluse küsimuste sissetoomises arutelus õppekavade üle. Mis puutub riigikaitseõpetuse sisseviimisesse, siis oli kongress ennekõike osaks üldisest protsessist. Ühiskonnas laiemalt anti hoogu nimede eestistamisele.

II kongressil püüti võtta konkreetsemat ja praktilisemat suunda. Käsitleti teemasid, millega Pätsi valitsus edaspidi tegeles, nagu sotsiaalpoliitika, iseäranis rahvatervise edendamine. Arutelu andis tõuke, et moodustada ministritevaheline komisjon, mille osalusel kutsuti ellu rahvatervise kuusaastak ning võeti vastu või muudeti mitmeid seadusi, nagu emade- ja lastekaitseadus, hoolekandeseadus, steriliseerimisseadus, asutati lastekaitsefond. Arvestades EEGS rolli ja mõju kongresside korraldamises ja töös, saab siin näha seost II rahvusliku kasvatuskongressi ja järgnenud sotsiaalpoliitiliste muudatuste vahel. Kuna II kongressil tegeldi eelkõige demograafia probleemidele lahenduste otsimisega, kõlasid seal ettepanekutena mitmed ideed, mis seaduste väljatöötamisel arutlusele tulid ning osalt ka ellu rakendati (positiivsete meetmetena toetused, n.-õ. negatiivse eugeenika näitena steriliseerimine).

Kongresside mõjud koolielule ei olnud kindlasti otsesed. Küll aga kõlasid kongresside ideed kaasa arenguga, milles üha enam tähtsustati kooli kui kasvatusasutust. Samuti hakati noore kodaniku rahvuslikku kasvatamist üha enam nägema just koolide ülesandena. Seda iseloomustavad nii kongressidel kõlanud mõtted kui rahvusliku kasvatus-eesmärkide lisandumine koolide õppekavadesse. II rahvusliku kasvatuskongressil süveneti koolikontekstis eelkõige vähemusrahvuste küsimusse, nähes vajadust kultuuromaavalitsuse korralduse muutmiseks, eesti- ja muukeelsete koolide haridustaseme ühtlustamiseks ning vähemusrahvuste lojaalsuse kasvatamiseks just läbi koolisüsteemi. Praktikas jõuti vähesel määral tegelda muukeelse õppekirjanduse arendamisega, olulisemaid muutusi kultuuromaavalitsuste töös ei tehtud.